

Державний вищий навчальний заклад
“Запорізький національний університет”
Міністерства освіти і науки України

**НАУКОВІ ПРАЦІ
ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Випуск 43

Запоріжжя
2015

УДК 94:378.4(477.64-2)(066)
ББК ТЗ(4Укр-43п)я4
НЗ4

*Збірник включений до переліку наукових фахових видань,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт з історичних наук
(наказ Міністерства освіти і науки України № 1528 від 29.12.2014 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія КВ № 15438-4010 ПР від 19.06.2009 р.*

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Запорізького національного університету (протокол № 12 від 23.06.2015 р.)*

Редакційна колегія:

Турченко Ф. Г., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет),
головний редактор

Каганов Ю. О., кандидат історичних наук, доцент (Запорізький національний університет),
відповідальний редактор

Васильчук Г. М., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)

Задорожнюк Е. Г., доктор історичних наук, професор (Інститут слов'янознавства
Російської академії наук)

Ігнатуша О. М., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)

Колеман Х., PhD (Університет Альберта, Канада)

Кроль П., PhD (Варшавський університет, Польща)

Лях С. Р., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)

Мільчев В. І., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)

Пиріг Р. Я., доктор історичних наук, професор (Інститут історії України НАН України)

Турченко Г. Ф., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)

Фролов М. О., доктор історичних наук, професор (Запорізький національний університет)

Христова Н., PhD (Новий Болгарський університет, Болгарія)

Рецензенти:

Іваненко В. В., доктор історичних наук, професор

Кучер В. І., доктор історичних наук, професор

**НЗ4 Наукові праці історичного факультету Запорізького національного
університету. – Запоріжжя : ЗНУ, 2015. – Вип. 43. – 374 с.**

ISSN 2076-8982

Відповідно до ліцензійного договору № 624-10/2013 від 18.10.2013 р. збірник “Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету” включений до міжнародної наукометричної бази **РИНЦ (Російський індекс наукового цитування)**.

Статті збірника прирівнюються до публікацій у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз відповідно до вимог наказу МОН України від 17 жовтня 2012 р. № 1112 (зі змінами, внесеними наказом МОН України від 03.12.2012 р. № 1380)

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на **офіційному сайті видання** www.istznu.org

Збірник розрахований на науковців, викладачів історії, аспірантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичним минулим. Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

УДК 94:378.4(477.64-2)(066)

ББК ТЗ(4Укр-43п)я4

© Автори статей, 2015

© ЗНУ, 2015

ISSN 2076-8982

**Історіографія. Джерелознавство.
Спеціальні історичні дисципліни**

С. О. Авхутська НОВІТНЯ ІСТОРІОГРАФІЯ КАДРОВОЇ ПОЛІТИКИ ГЕТЬМАНА І. С. МАЗЕПИ	226
В. М. Безверха ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОГО ТА НАУКОВОГО СВИТОГЛЯДУ В.Н. ЗЛАТАРСКИ	229
Ю. В. Капарулін ГЕОРГІЙ АФНАСЬЄВ (1848–1925): НАРИСИ БІОГРАФІЇ І НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ	231
В. А. Гедз ДІЯЛЬНІСТЬ БУРГОМІСТРА ЛЕОНТІЯ ФОРОСТІВСЬКОГО У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ	237
І. В. Барков ПИТАННЯ ПРОСТИТУЦІЇ НА СТОРІНКАХ ОДЕСЬКОЇ ПЕРІОДИКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ	241
А. В. Кузьменко РОЗКРИТТЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ДОСЛІДЖЕНЬ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX ст. З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	247
О. Ю. Волкова ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ПОСТРАДЯНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ МАСОНСТВА НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЙ І ЧВЕРТІ XIX СТОЛІТТЯ	251
Ю. О. Лебедєва УКРАЇНСЬКІ ІСТОРИКИ ДІАСПОРИ ТА ЇХ ВНЕСОК В ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ РУСИ-УКРАЇНИ	256
О. М. Зеленька “МАХНОВЩИНА” В РАДЯНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ ТА ІСТОРІОГРАФІЇ 20-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 50-х років XX ст.	259
В. В. Гудзь ПРОБЛЕМА ДЕМОГРАФІЧНИХ НАСЛІДКІВ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 рр. В УКРАЇНІ У СУЧАСНІЙ СВИТОВІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	263
В. З. Ухач ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ОФОРМЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ “ПОЛІСЬКОЇ СІЧІ” Т. БУЛЬБИ-БОРОВЦЯ У ПРАЦЯХ СУЧАСНИХ ВІТЧИЗНЯНИХ ІСТОРИКІВ	268
А. В. Шостак ПРАВОСЛАВНІ КОНФЕСІЇ ПІВДНЯ УКРАЇНИ У 1990-х рр.: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	272
Н. А. Шкода УКРАЇНСЬКИЙ ДРАМАТИЧНИЙ ТЕАТР НАДДНІПРЯНЩИНИ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНО- КУЛЬТУРНОГО ВІДРОДЖЕННЯ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНИ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ	276
Т. Р. Грищенко СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВЧЕНОГО КОМІТЕТУ УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД	280
О. В. Скороход РАДЯНСЬКА НАУКА 20-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 50-х рр. ПРО УКРАЇНСЬКО-СЕРБЬСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ XVIII – ПОЧАТКУ XX ст.	284
В. Г. Космина ФОРМУВАННЯ ІСТОРІОГРАФІЇ ПЕРШОЇ ХВИЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЛАТИНСЬКУ АМЕРИКУ	290
С. Д. Чернік ВІЙСЬКОВЕ ПРОТИСТОЯННЯ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ТА СЕРБІЇ У 1914 РОЦІ НА СТОРІНКАХ ГАЗЕТИ “ОДЕССКИЙ ЛИСТОК”	298
Г. І. Казаков ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА В. ВІЛЬСОНА (1914–1918 рр.): СПРОБА ІСТОРІОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ	301
О. А. Бакалець СРІБНІ АКЧЕ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА В СКЛАДІ МОНЕТНИХ СКАРБІВ ПОДІЛЛЯ XV – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.	306
В. М. Філас ВІЗУАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ОЛЕКСАНДРІВСЬКА У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ І. К. АЙВАЗОВСЬКОГО	313
Н. І. Литовченко ІСТОРІЯ МОНУМЕНТАЛЬНО-ДЕКОРАТИВНОГО ОФОРМЛЕННЯ ЗАЛИ ПЛЕНУМІВ ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ	317
І. В. Савченко СУЧАСНЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКСПЕРТИЗИ ЦІННОСТІ ДОКУМЕНТАЦІЇ В УСТАНОВАХ: ФОРМУВАННЯ, СКЛАДОВІ ТА НАПРЯМКИ РОЗВИТКУ	323

33. Пеньковец Р.В. Политика Вудро Вильсона в освещении российской периодической печати, 1912 – первая половина 1917 гг.: автореф. дис. на получение науч. ступени к.и.н.: спец. 07.00.09. – Историография, источниковедение и методы исторического исследования / Р.В. Пеньковец. – Казань, 2001. – 20 с.
34. Согрин В. Вудро Вильсон в американской внешнеполитической традиции / В. Согрин // Американский ежегодник. – 2013. – С. 34-59
35. Фісанов В.П. Політика США щодо Австро-Угорщини у роки Першої світової війни : Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.02 / В.П. Фісанов; Чернів. держ. ун-т ім. Ю.Ф. – Чернівці, 2000. – 39 с.
36. Фісанов В. Програє суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни) / В. Фісанов. – Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 261 с.
37. Гончар Б.М. Питання про "Відповідальність" за виникнення Першої світової війни 1914-1918 рр. У висвітленні мемуарної літератури / Б.М. Гончар // Наукові записки історичного факультету Київського нац. університету ім. Т. Шевченка. – 2004. – Том 6. – С.43-51.
38. Марущак М.І. Історія дипломатії ХХ століття: Курс лекцій / М.І. Марущак. – Львів: Видавництво "Бескид Бг", 2003. – 304 с.
39. Мицик Л. Дипломатія країн Антанти в роки Першої світової війни / Л. Мицик // Перша світова війна в долях народів Європи і світу: зб. наук. статей. – 2014. – С. 186-194
40. Перша та Друга світова війна в історії людства (до 100-річчя до початку Першої і 75-річчя початку Другої світових воєн): Монографія / Наукова редакція д.і.н. проф. С. С. Трояна. – К. : ДП "НВЦ "Пріоритети", 2014. – 316 с.

Казаків Г. І. Внешняя политика В. Вильсона (1914-1918 гг.): попытка историографического анализа.

В статье осуществлен анализ советской и постсоветской историографии по проблематике внешнеполитических отношений США в годы Первой мировой войны (1914-1918 гг.). Выделены ряд направлений, в рамках которых работали и работают ныне ученые. Охарактеризовано состояния отечественной историографии по обозначенной в теме проблемы на данный момент.

Ключевые слова: Первая мировая война, В. Вильсон, внешняя политика, историографические наработки.

Kazakov G. I. Foreign Woodrow Wilson (1914-1918): attempt to historiographical analysis.

The article analyzes the Soviet and post-Soviet historiography of US foreign relations issues in the First World War (1914-1918 gg.). Author determined number of areas within which to work and are now scientists. Done characterization of the current state of national historiography outlined in the theme issue.

Keywords: World War I, Woodrow Wilson, foreign policy, historiographical legacy.

УДК 373

О. А. Бакалець

СРІБНІ АКЧЕ КРИМСЬКОГО ХАНСТВА В СКЛАДІ МОНЕТНИХ СКАРБІВ ПОДІЛЛЯ XV – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

Автор статті, досліджуючи обіг грошей на теренах Поділля у XV–XVI ст., зупиняється на малодослідженій проблемі перебування срібної монети Кримського ханства на подільському ринку в період пізнього середньовіччя. В розвідці використані нові знахідки татарських монет, які зберігаються у фондах Вінницького обласного краєзнавчого, Меджибізького та Барського історичних музеїв, в приватних колекціях.

Ключові слова: аспр, акче, Кримське ханство, Османська імперія, ас-Султан, хан, династія Грейв, Б. Претвич.

Історія Кримського ханства багата і різноманітна. Вона пов'язана з створенням, в умовах занепаду Золотої Орди в першій половині XV ст., потужного Кримського ханства за часу правління Хаджі-Грей бен Гіяс ад-Діна (1433–1434/1443–1466). Ця держава (з 1475 р. як васал турецького султана) проіснувала в Криму 358 років. За наказом Катерини II у 1783 р. ханство було ліквідоване. У 1944 р. за наказом Й. Сталіна 191 тисяча кримських татар насильно були переселені до Узбекистану та Казахстану. У 1991 р. з проголошенням незалежності України та Автономної Республіки Крим в її складі, більшість татар повернулися на свою історичну Батьківщину. Але на початку 2014 р., в умовах анексії Криму Російською Федерацією, становище кримськотатарського та українського населення півострова серйозно погіршилося.

Проблемі поширення, використання та фальшування на території України монет Кримського ханства приділяли увагу сучасні нумізмати К. Хромов [19], І. Хромова [20], А. Бойко-Гагарін [6], Ю. Зайончковський [9], Є. Карлов [11], Г. Козубовський [12], Р. Шуст, В. Зварич [10], А. Олещук [14].

Так, А. Бойко-Гагарін у своїй розвідці "Фальшиві монети у Кримському ханстві" здійснив опис та зробив спробу класифікувати фальшиві монети ханів династії Грейв [6, с. 25–32], А. Олещук у 2005 р. зробив детальний аналіз одного із найбільших скарбів кримськотатарських монет пізнього середньовіччя, який зберігається у Феодосійському музеї грошей [14], а Є. Карлов в журналі "НумізMATика і фалеристика" за 2003 р. опублікував детальну зведену таблицю "История Крымского ханства в монетах" [11, с.12-15].

В умовах занепаду Золотої Орди в середині XV ст. в Північному Причорномор'ї та на Кримському півострові виникає нова татарська держава – Кримське ханство (1425–1783). Під час боротьби за

відокремлення від Золотої Орди виділяється династія Гіреїв, перший представник якої хан Хаджі-Гірей бен Гіяс ад-Дін (1433–1434/1443–1466) 1425 р. створив незалежне Кримське ханство.

Під час першого правління (1433–1434) Хаджі-Гірей проголосив себе верховним ас-Султаном, своєю столицею обирає м. Бахчисарай [7, с. 368], розпочав карбування власної срібної монети аспра (акче) із зображенням герба роду Гіреїв – тамги та з написами арабською мовою. Дід Хаджі-Гірея Таш-Тимур у 1395 р. був ханом Золотої Орди, його дядько – Давлет-Берди (1426–1428) – ханом Криму і Астрахані [9, с. 10].

У 1434 р. ал-Султан Хаджі-Гірей був вигнаний з Криму ханом Великої Орди Сеїд-Ахмедом, деякий час перебував у Литві під опікою Великого князя Литовського Сигізмунда Кейстутовича. Феодальна аристократія запросила в Крим Хаджі-Гірея у 1443 р. (845 р. х.). Він правив державою протягом 24 років до 1466 р.. У 1443 р. ас-Султан вдруге переносить столицю із Солхату до Бахчисараю (див. дод. А).

Спроби військових акцій ханів "Великої Орди" проти Кримського ханства у 1456 р., Московського князівства у 1472 р. провалилися, але сприяли укладенню між ханом Менглі-Гіреєм I (1466–1476) та великим князем московським Іваном III Васильовичем стратегічного союзу проти Золотої Орди [9, с. 10].

У 1453 р. турки-османи знищили Візантійську імперію, розширили свої володіння на Балканському півострові, Середземномор'ї, Причорномор'ї. У 1475 р. турки захопили генуезьку колонію Кафу та майже все південне узбережжя Криму. У цьому ж році султан відновив владу хана Менглі-Гірея I бен Хаджі-Гірея в великій привілеї, правителі обиралися на зборах знаті – курултаї, а султани підтверджували лише вибір татар (див. дод. Б).

Кримські хани збирали данину до початку XVIII ст. з Московського царства та Речі Посполитої, вели вигідну безмитну торгівлю з цими державами. Армія кримських татар (переважно кіннота) воювала в складі військ Османської імперії, але на своїх особливих умовах.

Починаючи з 1482 р., після пограбування Києва, татарські загони протягом XVI–XVII ст. майже щороку здійснювали напади на Польщу, Білорусію, Україну, в тому числі на Поділля. Татари спалили тисячі українських сіл, вбивали немовлят та стариків, сотні тисяч жінок і дівчат продавали до гаремів східних країн, чоловіків-бранців – на турецькі галери, хлопчиків віком 5–13 років – до військових шкіл яничар. Така політика кримчан викликала опір з боку українського козацтва, населення прикордонних із степом староств, зокрема барського старости Бернарда Претвича (1540–1552), якого в народі прозвали "муром подільським" [2, с. 11–12].

Претвич залишив по собі унікальний за своїм значенням твір "Спогади", який переносить нас до порубіжних українських земель – Барського староства та його околиць середини XVI ст., особливість якого полягає в тому, що це одна із рідкісних пам'яток, написаних безпосереднім учасником формування українського козацтва, організатором боротьби проти татар, який провів 70 переможних походів і битв на Поділлі та у степах Північного Причорномор'я. Праця барського старости описує малодосліджений період нашої історії – події 1535 – 1550 рр. на українському степовому кордоні [10, с. 221–225].

Домінування європейських монет в грошовому обігу України в досліджуваній період, майже повна відсутність турецьких і татарських монет в скарбах Поділля XV–XVI ст., яскраво засвідчують про відверту зневагу до бусурман (турків і кримчаків) з боку українського населення. З другого боку, дрібні низькопробні срібні та білонні турецькі аспри, татарські акче прирівнювалися до 1/3 литовського чи польського срібного гроша, тобто до соліда чи подвійного денарія.

Одним з найбільших скарбів кримськотатарських монет XVI ст., знайдених в Україні на місці найбільшої невеличкого ринку у Криму – Феодосії (колишньої Кафи), є монетний скарб, який потрапив до Феодосійського музею грошей в червні 2005 р.

Скарб-рекордсмен нараховує 10168 срібних акче, його вага становить близько 6 кг [11, с. 16–17]. Монети скарбу датуються роками правління ханів Сахіб I Гірея (1532–1551), Давлет I Гірея (1551–1577), Мухаммеда Гірея (1577–1584), мають різну вагу в силу поступового псування дровових срібних акче. У 1451 р. вага акче складала 1,05 г, у 1481 р. – 0,75 г, у 1566 р. – 0,5–0,68 г, у 1600 р. – близько 0,32 г [11, с. 16].

Яка була в ті часи вартість татарського акче (турецького аспра)? За даними німецького географа Х. Дершвама у 1555 р. при 60 аспрах (акче), рівних 1 золотому дукату (ціни приблизні): 1 вівця = 23 аспри, 1 курка = 4 аспри, 2 буханки хліба = 1 аспр, 1 кг муки = 1 аспр, 2 л молока = 1 аспр, 0,5 кг сиру = 1 аспр [11, с. 16].

На "Археологічній карті Подільської губернії" (1901 р.) Ю. Сіцинський серед скарбів монет XIV–XVII ст., зафіксував на Поділлі лише один скарб з с. Татариски Ушицького повіту (1889 р.), в якому з 1268 срібних польських, пруських, угорських, німецьких монет зафіксовано лише одну монету Кримського ханства XVI ст. [12, с. 90].

У 1999–2001 рр. за 2,5 км на схід від Меджибожа під час археологічних розкопок на місці залишків укріплення – "замку Ракочі" – гостинного двору (караван-сарая) [10], археологами знайдено 65 середньовічних монет, які карбовані в період між 1468–1564 рр. Укріплення представляє собою задержаний майданчик, оточений валами і ровом. Він знаходиться на невисокому підвищенні у заплаві річки Південний Буг. Археолог С. Стопенчук поряд із монетами тут виявив цілий комплекс торгово-побутових речей XVI ст. – фаянсовий та порцеляновий турецький посуд, замки, підкови для ваговозів, що свідчило про активну зовнішню та внутрішню торгівлю купців Меджибожа [11, с. 273].

За державною приналежністю монети розподіляються наступним чином: 36 монет відкарбовані на монетних дворах Великого князівства Литовського, 15 – у Польщі, 10 – у Пруссії і 2 – у Кримському ханстві.

Серед знахідок є один талер 1541 р. карбування графства Лейхтенберг Священної Римської імперії, шилінг

Тевтонського Ордену, відкарбований у Кенігсберзі за часів Реффле фон Ріхтенберга (1470–1477), а також дві срібні кримські монети – акче Менглі Гірея (1514–1523) та Девлет-Гірея I (1551–1577) з зображенням тамги – геральдичного знака династії Гіреїв [11, с. 158].

У нумізматичних фондах Вінницького обласного краєзнавчого музею зафіксовано понад сотню кримськотатарських монет. Так, наприкінці XX ст. на полі, поблизу с. Гута Немирівського району Вінницької області місцевими жителями виявлений скарб з 248 срібних монет Польського королівства, Пруссії, Бранденбурга, Молдавії, Валахії, Геннуї кінця XV– середини XVI ст. Серед них були 132 (53,2%) срібні монети (акче) Кримського ханства династії Гіреїв першої половини XVI ст. [14].

Восени 2011 р. між селами Лисогірка та Купин за 10 км від м. Городка Хмельницької області виявлено унікальний скарб срібних європейських і татарських монет XIII – XV ст. [4 с. 142–143]. У комплексі наявні 471 монета семи держав: Литви, Польщі, Чехії, Молдови, Кримського ханства, Золотої Орди, Угорщини. Скарб яскраво ілюструє асортимент грошей та особливості грошового обігу в Галицько-Волинській державі (XIII – початку XIV) та в Литовсько-Руській державі XIV–XV ст., куди в той час входило Західне Поділля.

Найстаріші монети Лисогірського скарбу – празькі гроші Вацлава II (1278–1305), короля Людовіка Венгерського (1370–1382), молдавського господаря Петру Мушата (1377–1391). Кримське ханство представлене 8 (1,7%) срібними монетами династії Гіреїв із чотирма крапками та литовським надкарбуванням Вітовта – “колюмною”. Цей факт підтверджує тезу подільського нумізмата Р. Савова про те, що у кінці XIV – на початку XV ст. не тільки Наддніпрянина, але і Поділля були центрами здійснення литовських надкарбувань на срібних татарських монетах. Вага монет коливається між 0,71– 0,84 г. [4 с. 143], тобто метрологічно їх можна віднести до часу правління ханів Манглі-Гірея I бен Хаджі-Гірея (1475–1476) та Нур-Даулат-Гірей бен Хаджі-Гірея (1476–1478) (див. дод. Б).

В 1970 р. поблизу с. Райгород Немирівського р-ну Вінницької області виявлено скарб з 50 білонних монет Кримського ханства династії Гіреїв 40–50-х років XVII ст. Монети передав до Вінницького обласного краєзнавчого музею військовослужбовець М.В. Коряг [15]. В скарбі представлені низькопробні срібні акче кримських ханів Бахадур-Гірея I бен Саламат-Гірея I (1637–1641), Мухаммад-Гірея IV бек Саламат-Гірея (1641–1644), Іслам-Гірея III бек Саламат-Гірея (1644–1694) [4]. Вага цих монет становить 0,5–0,32 г, що свідчить про занепад монетного господарства кримських татар та зменшення купівельної спроможності білонних акче.

У 2011 р. по дорозі з смт. Копайгород до с. Українського Барського району Вінницької області виявлено скарб монет Кримського ханства (див. дод. В). Комплекс складався з 70 татарських срібних та білонних акче Кримського ханства другої половини XV–XVI ст. У 2013 р. до фондів Барського районного історичного музею передано 35 одиниць скарбу [16], інших 35 – придбав приватний колекціонер [1].

Монети скарбу мають різну величину, якісний склад, стан збереження. 10 із 70 одиниць знахідки є білонними овальними заготовками для карбування монет, на них не видно слідів карбування. Період накопичення Копайгородського скарбу становить 122 роки, від часу правління ас-Султана Нур-Даулат-Гірея бен Хаджі-Гірея (1466–1466/1474–1475) до кінця правління хана Іслам-Гірея II (1584–1588).

Проаналізуємо кількісний склад знахідки за роками правління кримських ханів:
верховний ас-Султан Кримського ханства Нур-Даулат-Гірей бен Хаджі-Гірей (1466–1466/1474–1475), срібний аспр – 1;

хан Мухаммад-Гірей I бен Манглі-Гірей I (1514–1523), срібні аспри – 6;

хан Сахіб-Гірей (1532–1551), срібні аспри – 6;

хан Даулат-Гірей I Бен Мубарак-Гірей (1551–1577), срібні аспри – 6;

хан Мухаммад-Гірей II Даулат-Гірей I (1577–1584), срібні аспри – 8;

хан Іслам-Гірей II (1584– 1588), білонні аспри – 14;

потерті монети невстановлених ханів XVI ст. – 19;

кружки білонні овальної форми для карбування монет –10.

Отже, кількість монет в скарбі кожного хана складає 6–8 (10%) акче, лише однією монетою представлений ас-Султан Нур-Даулат-Гірей бен Хаджі (1,42%) та 14 (20%) – хан Іслам-Гірей II (1584–1588).

Про поступове зменшення вмісту срібла в кримських монетах та їх купівельної спроможності можна прослідкувати за аналізом ваги монет Копайгородського скарбу.

Срібний аспр верховного ас-Султана Нур-Даулат-Гірей бен Хаджі-Гірея (1466–1466/1474–1475) має вагу близько 0,6 г, вага 6 аспрів хана Мухаммад-Гірея I бен Манглі-Гірея I (1514–1523) коливається між 0,55–0,38 г, 6 аспрів хана Сахіб-Гірей (1532–1551) мають середню вагу 0,55 – 0,38 г, 6 аспрів хана Даулат-Гірея I бен Мубарак-Гірея (1551–1577) становлять 0,48–0,38 г, вага 8 монет хана Мухаммад-Гірея II Даулат-Гірей I (1577–1584) коливається між 0,52 – 0,38 г, 14 монет хана Іслам-Гірея II (1584–1588) мають вагу 0,52–0,46 г. Таким чином, протягом 120 років вага срібного аспра в Кримському ханстві зменшилася з 0,6 до 0,38 г.

Найдавніша монета Копайгородського скарбу – срібний акче Нур-Даулат-Гірея бен Хаджі-Гірея (1466–1466) – верховного ас-Султана Кримського ханства, наймолодші – срібні акче васала Османської імперії хана Іслам-Гірея II (1584–1588).

На нашу думку, скарб належав одному з татарських воїнів, які часто в XVI ст. здійснювали спустошливі набіги на територію Ровського (Барського з 1540 р.) староства та інші землі Поділля. Перший великий грабівницький похід татар на м. Рів відбувся у 1452 р. Кримчани спустошили місто і фортецю, взяли в полон тисячі рівчан, в тому числі старосту Стогня Рєя з дружиною та дітьми [3, с.49]. Міста Копайгород та Рів (з 1540 р. Бар) розміщувалися на Кучманському торговому шляху, який проходив по вододілу Дністра і Південного Бугу.

В цей період населення Поділля користувалися переважно срібними європейськими монетами круглої форми, тому скарб з срібними монетами татарського походження не перебував в грошовому обігу регіону, добра, награваного татарами.

Отже, аналіз 6 скарбів, виявлених в різний час на території Поділля, підводить нас до наступних висновків.

По-перше, в загальній масі скарбового матеріалу XV– першої половини XVII ст., виявленого на території Поділля, срібні та білонні монети Кримського ханства династії Гіреїв зустрічаються вкрай рідко (у 6 (3%) випадках із 200 знахідок монет різних держав досліджуваного періоду).

По-друге, вплив цих монет на подільському ринку був мінімальний, тут панували срібні та золоті європейські монети (празькі гроші, півгроші, соліди, денарії, дукати, талери, флорини, трояки, гроші, півтораки, орти).

По-третє, кримські хани штучно псували срібні акче, тому вони втрачали стандартну вагу, розміри, колір і склад металу. Так, за даними А. Бойка-Гагаріна, який здійснив аналіз сплаву металу монет хана Манглі-Гірея (939/1532 – 958/1551), срібло в його монеті складало лише 32, 16%, мідь – 38,18%, ртуть – 26,99%, залізо – 1, 735%, свинець – 0, 64 %, інші елементи – 0, 3% [6, с. 30].

По-четверте, з 6 проаналізованих автором статті скарбів лише 2 складаються повністю із монет династії Гіреїв – Райгородський 1970 р. з Немирівського р-ну Вінницької області нараховував 50 монет Кримського ханства династії Гіреїв 40–50-х років XVII ст. та Копайгородський 2011 р. з Барського району Вінницької області. На нашу думку ці монети не перебували в грошовому обігу Поділля, а потрапили в землю від татарських воїнів під час військових сутичок із козаками чи місцевими жителями.

По-п'яте, відкидати можливість участі татарських монет в зовнішній та внутрішній торгівлі Поділля не потрібно, так як 2 знахідки монет Гіреїв виявлені на місці колишнього Меджибізького караван-сарая, 8 монет монет скарбу, поряд із монетами Польського королівства, Пруссії, Бранденбурга, Молдавії, Валахії, Генуї кінця XV– середини XVI ст., були наявні 132 (53,2%) срібні монети Кримського ханства династії Гіреїв першої половини XVI ст.

Додаток А

Ханський палац в Бахчисараї XVI – XVIII ст.

Таблиця 1. Правителі Кримського ханства XIV– XVII ст.

№ з/п	Правитель	Ім'я, титул	Дати життя і смерті	Роки правління Рік Хіджри / рік н.е.
1	Хаджі-Грей бен Гияс ад-Дин (перше правління)	Хан ас-Султан верховний	Бл.1413 –1466	836/1433 –837/1434
2	Період міжусобної боротьби в Золотій Орді і розпад Орди			837/1434 – 845/1443
3	Хаджі-Грей бен Гияс ад-Дин (друге правління)	Хан ас-Султан верховний	Бл.1413 –1466	845/1443 –871/1466
4	Нур-Даулат-Грей бен Хаджі-Грей (перше правління)	ас-Султан верховний	Бл.1446 –1503	871/1466–871/1466
5	Манглі-Грей I бен Хаджі-Грей (перше правління)	хан ас-Султан	Рік нар. не від. – 1514	871/1466–879/1474
6	Нур-Даулат-Грей бен Хаджі-Грей (друге правління)	хан	Бл.1446 –1503	879/1474–880/1475
7	Манглі-Грей I бен Хаджі-Грей (друге правління)	хан	Рік нар. не від. – 1514	880/1475–881/1476
8	Нур-Даулат-Грей бен Хаджі-Грей (третє правління)	хан султан	Бл.1446 –1503	881/1476–883/1478
9	Манглі-Грей I бен Хаджі-Грей (друге правління)	хан султан	Рік нар. не від. – 1514	881/1476–920/1514
10	Мухаммад-Грей I бен Манглі-Грей I	хан	Рік нар не від. –1523	920/1514–929/1523
11	Газі-Грей I бен Мухамед-Грей I	хан		929/1523-930/1524
12	Сак'адат-Грей I Манглі-Грей I	хан султан	Рік нар. не від. - 532	930/1524-939/1532
13	Іслам-Грей I бен Мухамед Грей I	хан	Рік нар. не від. –1537	939/1532–939/1532
14	Сахіб-Грей I бен Манглі-Грей I	хан	Рік нар. не від. – 1551	939/1532–958/1551
15	Даулат-Грей I бен Мубарек-Грей	хан	Рік нар. не від. – 1577	958/1551–985/1577
16	Мухаммад-Грей II бен Даулат-Грей I	жирний хан	Рік нар. не від. – 992	985/1577–992/1587
17	Іслам-Грей II бен Даулат-Грей I	хан із "Дервішів"	Рік нар. не від. – 996	992/ 1584–996/1588
18	Газі-Грей II бен Даулат-Грей I (перше правління)	"Бора-буря" хан	Рік нар. не від. – 1608	996/1584–1004/1596
19	Фатх-Грей I бен Даулат-Грей I	хан	Рік нар. не від. – 1596	1004/1596–1005/1596
20	Газі-Грей II бен Даулат-Грей I (друге правління)	"Буря"-хан	Рік нар. не від. – 1608	1005/1596–1016/1608
21	Токтамиш-Грній I бен Газі –Грей II	хан	Рік нар. не від. – 1608	1016/1608–1017/1608
22	Саламат-Грей I бен Даулат-Грей II	хан	Рік нар. не від. – 1610	1017/1608–1019/1610
23	Мухаммад-Грей III Бен Са'адат-Грей (перше правління)	хан	Рік нар. не від. – 1627	1019/1610–1019/1610
24	Джанбег-Грей Бен Шакай-Мубарек-Грей (перше правління)	хан	Рік нар. не від. – 1623	1019/1610–1032/1623
25	Мухаммад-Грей III Бен Са'адат-Грей (друге правління)	хан	Рік нар. не від. – 1627	1032/1623–1036/1627

26	Джанбег-Грей Бен Шакай-Мубарек-Грей (друге правління)	хан	Рік нар. не від. – 1635	1036/1627–1044/1635
27	Інаят-Грей бен Газі-Грей	хан	Рік нар. не від. – 1637	1044/1635–1046/1637
28	Бахадур-Грей I бен Саламат-Грей I	"Резмі" хан	Рік нар. не від. – 1641	1046/1637–1051-1641
29	Мухамад-Грей IV бек Саламат-Грей (перше правління)	хан	1610–1668	1051/1641–1054/1644
30	Іслам-Грей III бек Саламат-Грей	хан	Рік нар. не від. – 1694	1054/1644–1064/1694
31	Мухамад-Грей IV бек Саламат-Грей (друге правління)	хан	1610–1668	1064/1664–1076/1668

Додаток В

Частина Колайгородського скарбу монет Кримського ханства (2011 р.)

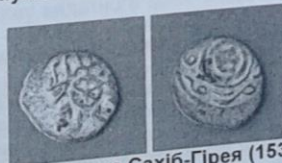
Додаток Г

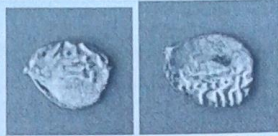
Срібний акче верховного ас-Султана Нур-Даулат-Грей бен Хаджі-Грея (1466/1474–1475)

Срібний акче хана Мухаммада-Грея I бен Манглі-Грея I (1514–1523)

Срібний акче хана Сахіб-Грея (1532–1551)

Срібний акче хана Даулет-Гірея I бен Мубарака-Гірея (1551–1577)

Срібний акче хана Мухаммад-Гірея II Даулат-Гірея I (1577–1584)

Срібний акче хана Іслам-Гірея II (1584-1588)

Джерела та література

1. Авторський опис скарбу О. А. Бакальця. – Бар, 2011. – 2 с.
2. Бакалець О. А. Барський районний історичний музей / О. А. Бакалець. – Вінниця, 2014. – 46 с.
3. Бакалець О. А., Йолтуховський М. П., Меснянкін Є.Й., Нетулський Б. М. Бар – ключ до Східного Поділля. Історико-краєзнавчий нарис. – Мальборк (Республіка Польща), 2009. – 72 с.
4. Бакалець О. А. Актуальні проблеми української нумізматики, генеалогії та історичного краєзнавства / О. А. Бакалець. – Львів: Магнолія, 2015. – 232 с.
5. Бакалець О. А. Скарби монет XV – XVIII ст. з Меджибожа та його окраїн / О. А. Бакалець, О. І. Курок // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць: - К.: НАН України. Ін-т історії України, 2013. Число 22–23. – С. 310–320.
6. Бойко-Гагарін А. С. Фальшиві монети у Кримському ханстві другої половини XV–XVI ст. / А. С. Бойко-Гагарін // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Зб. наук. праць / Відп. ред. Г. Боряк. К.: НАНУ, Інститут історії України, 2011. – Число 18: Актуальні проблеми нумізматики у системі спеціальних галузей історичної науки: Мат. Міжн. науково-практ. конф. – Кіровоград – Київ, 2011. – С.25–32.
7. Довідник з історії України (А–Я): Посіб. для серед. загальноосв. навч. закл. / За заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид. – К., Генеза, 2001. – С.368–369.
8. Енциклопедія історії України. – т. 3. – К.: Наукова думка, 2005. – С.376.
9. Зайончковський Ю. Джучидские серебрянные монеты, отчеканенные от имени хана Саид Ахмада / Ю. Зайончковський // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Вип. 33. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – С.81–87.
10. Зварич В., Шуст Р. Нумізматики. Довідник. – Тернопіль-Львів: Тернопіль, 1998. – 464 с.
11. Карлов Е. История Крымского ханства в монетах / Е.Карлов // Нумізматики і фалеристика. – №3, 2003. – С.10–15.
12. Козубовський Г. А. Монетне карбування в Україні XIV– XVст. / Г.А. Козубовський // Вісник НБУ. – 1996. – № 1. – С. 76–83.
13. Курок О. І., Бакалець О. А. "Мемуари" барського старости Бернарда Претвича – важливе джерело вивчення історії оборони степового порубіжжя середини XVI ст. / О. І. Курок, О.А. Бакалець // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції "Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку". – Бар-Київ: БРТ, 2014. – С. 221– 225.
14. Олещук А. Р. Феодосійський клад-рекордсмен / А. Р. Олещук //Музеї України. – № 5 (23), 2005. – С. 16–17.
15. Сіцинський Ю. Археографічна карта Подільської губернії. – М., 1901.
16. Фонди Барського районного історичного музею. – Н 6670–6705.
17. Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Н 6790–7922.
18. Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею. – Н 13033 – 13082.
19. Хромов Г. Г. Монетний двор второй четверти XV века "Орда Базар" в Нижнеднепровском регионе / Г. Г. Хромов // Восточная нумизматика в Украине. Сборник публикаций. – К., 2004. – Ч. 1. Монеты Джучидов. – С. 34–58.
20. Хромова І. Г. Монетна справа на території Нижнього Подніпров'я у XV ст. / І. Г. Хромова // Спеціальні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць / Відп. ред. Г. В. Боряк; упорядник В. Томазов. –К.: НАН України, Інститут історії України, 2011. – Число 19. – С.224– 230.

Бакалець О. А. Серебрянные акче Кримського ханства в монетних кладах Подолья XV – першої половини XVII в.

Автор статті, досліджуючи звернення грошей на території Подолля в XV – XVI вв., зупиняється на майслідованій проблемі присутності срібної монети Кримського ханства на подільському ринку в період пізнього середньовіччя. В статті використані нові знахідки татарських монет, які зберігаються в фондах Вінницького обласного краєзнавчого музею, Меджибожського і Барського історичних музеїв, в приватних колекціях.

Ключові слова: аспр, акче, Кримське ханство, Османська імперія, ас-Султан, хан, династія Гіреєв, Б. Претвич.

